

Mikko Lagerspetzile tundus, et ma eksisin, kui kirjutasin Riigikogu Toimetistes nr 6, et meil ei ole võimuteooriat. Eriti murelikuks tundus ta muutuvat seetõttu, et meie hinnang eesti ühiskonnateaduse kvaliteedile ja osale Eesti arengus, sealhulgas õigusloomes, majanduselus ning riigi edasi- ja tagasisidestamises on mitte ainult erinev, vaid vist küll vastupidine. Sotsioloogina tuntud professor Lagerspetz oli ilmselt üllatunud, kui sai must-valgel lugeda seda, mida vahetult poliitikaga tegelevad isikud on igapäevase kogemuse varal kogu aeg teadnud: kuskilt ei ole võtta usaldusväärset ja esinduslikku infot Eestis kujunenud olude ja olukorra põhjuste kohta, ühiskonnas aset leidvate protsesside tegurite, sealhulgas põhjuste kohta, ühiskonna funktsioneerimise, muutumise ja arengu tegurite, sealhulgas põhjuste kohta. Lugada on "Eesti majanduse arendamisest", aga Eesti arengutaseme, arengueelduste, arengusuuna ja intensiivsuse ega arengut otseselt ja kaudselt soodustavate ning raskendavate tegurite kohta ei ole mitte midagi. Ei ole ka muud tähendust omavat ja tõsiselt võetavat teaduslikku infot, mille põhjal oleks võimalik koostada prognoose või teha järeldusi senise poliitika kohta. Kirjeldusi on päris palju, aga funktsionaalsete ja kausaalsete (põhjuslike) seoste otsimine ei ole paraku kõne all. Seda, et Eestis napib teaduslikku teavet inimese ja inimeste koosluste kohta nüüdisühiskonna ja kultuuriseoste ühtsuses, on kerge kontrollida.

Seekord võivad põhjustada vaidlusi sõnad "teaduslikku teavet". Selgitan kohe: pean silmas teoreetilisel, metodoloogilisel ja meetodilisel korrektse protseduuri kohaselt kontrollitavate faktide tuvastamist ja sõnastamist endale, kolleegidele ja uuringu tellijaile (võimaluse korral ka üldsusele) arusaadava seletusega. Võimalik, et meie hinnangud ühiskonnateaduse tasemele, uurimistulemustele ja nende tulemuste rakendamisele erinevad nii palju seetõttu, et meie arusaamad teaduslikust uuringust ja uurimusest, aga ka uurimise eeldustest ja uurimistulemuste rakendamisest on erinevad.

Teadusuuringud on kallid. Selleks, et korraldada sotsioloogiline uuring, millega tuvastatud fakte oleks võimalik pidada usaldatavateks ja millest kasvaks välja teave uuenduslike programmide süsteemi rajamiseks, oleks vaja vähemalt kolm miljonit krooni. (Seda juhul, kui katusorganisatsioon ei võta endale üldkulude katteks 40% lepingu maksumusest.) Uuringute maksumust oleks võimalik vähendada, kui saaks süvendada tööjaotust ning spetsialiseeruda. Praegu peavad uurijad tegema peamiselt seda, mida nad ei oska ja mis ei ole ka nende otsene kohustus. Loomulikult võtab uuring seetõttu palju aega ja jääb ikkagi diletantlikule tasemele. Teoretikute, metodoloogide, meetodikute, algandmete kogujate ja töötlejate, analüütikute, prognostikute, logistikute, ekistikute, uuenduslike programmide koostajate, andragoogide ja infotehnoloogide koostöö, milles kõik püüvad olema väga head ja andma oma panust nii uuringu õnnestumiseks kui ka uurimistulemustest ettepanekute ja soovitude paketi loomiseks, on võimalik saavutada üksnes sel juhul, kui uuringuid on aastas vähemalt 4–5. Sel juhul on juhtkonnal võimalik tagada kogu personalile aasta ringi koormus ja selline

rakendus, milles ka personal kasvaks üha võimekamaks. Ühiskonna- ja kultuuriuuringute instituudis oleks vaja vähemalt 60–70 inimest.

Ka südame- ja kopsuoperatsioone ei saa teha paari-kolmekesi ja ükskõik kui kaua. Seda suudab koostöövõimeline, üksteist isiksustena ja asjatundjatena usaldav ja toetav meeskond. Teaduslik potentsiaal ei kujune iseenesest. Selleks, et kujuneks teotahteline ja –suuteline labor või instituut, on vaja vähemalt 3–4 aastat. Koolkonna kujunemiseks kulub 10–15 aastat. Muidugi on ka erandeid. Labor, veel enam instituut või ülikool on süsteem, milles mõne olulise teguri puudumine võib muuta rahuldava olukorra kujunemise võimatuks. Raha on teadusasutustes vajalik, aga rahast ei piisa, ükskõik kui palju seda oleks. Rahast tähtsam on aateline selgus ja sellest johtuv ausus, siirus, soov teenida tõde, oma maad ja rahvast.

End professionaalsetena esitlevatelt firmadelt tuleks nõuda selliseid uuringuid, mille tulemused ei paneks muigama. Paraku ei ole ka tellijad alati küllalt asjatundlikud, et uurimisülesanne korrektselt sõnastada ja uuringu ning uurimuse kvaliteeti hinnata siis, kui aruannet üle antakse. Seetõttu tuleb ette, et uuringu asemel tehakse nalja ja isegi avaliku arvamuse küsitlusi nimetatakse sotsioloogiliseks uuringuks.

Hinnangute andmisega kaasneb alata palju ebameeldivusi. Kellel vähegi aega ja huvi, võiks ise sisse astuda mõnda ülikooli vm kõrgkooli, mõnda sihtasutusse või mujale, kus kuulduste järgi pidavat olema teaduslikke uuringuid. Kui teid on uuringute juurde juhutatud, siis vaadake, ega nad ei aja uuringuid segi kirjeldustega. (NB! Kirjeldused eelnevad uuringutele.)

Hinnangu andmisel teaduslikele uuringutele võiksime arvesse võtta järgmist:

1. Kes on uurimise subjekt (kes algatab uuringu, kes rahastab ja korraldab uuringu, kes vastutab uuringus osalejate pädevuse ja käitumise eest, algandmete, analüüsi ja tulemuste usaldatavuse eest, järelduste eest, uurimistulemuste üldsusele vahendamise eest, uurimistulemustest küllalt täpse arusaamise, küllalt süsteemse arvestamise jms eest)?
2. Kuidas on (kas on) sõnastatud tellija ja uurija eesmärk ja ülesanded?
3. Kas kõigi osaliste õigused ja kohustused on kirjas ning ka kooskõlas ja tasakaalus?
4. Kas tegutsemise printsiibid on fikseeritud?
5. Milline on (kas on) ülevaade antud probleemi käsitlemise kohta Eestis ja teistes maades?
6. Kuidas on (kas on) sõnastatud nii tegijate, tegevuse kui ka tulemuste-tagajärgede hindamise kriteeriumid?
7. Mis on uurimise objekt (mida uuritakse, mille kohta loodetakse teadmist saada)?
8. Milline on uuringu teoreetiline alus? (Milliste mudelite abil (s.t milliste üld-, keskastme ja konkreetteooriate raames) peab autor võimalikuks taandada uurimise objekt operatsioonalsele tasandile?)
9. Milline on uuringu kontseptuaalne alus? (Kuidas on käsitletud põhimõisteid ja nende seoseid-sõltuvusi nii metasüsteemides kui ka subsüsteemides ning eri regulatsiooni- ja juhtimistasanditel?)

10. Kuidas on fikseeritud uuringu aine (kõik see, mis iseloomustab uurimise objekti ja mida mõõdetakse antud uuringus)?
11. Millised on uuringu metodoloogilised lähtekohad (põhimõtete kogum, mille järgimist peetakse tähtsaks uuringu kõikides etappides)?
12. Milline on uuringu metoodika? (Milliste meetoditega on kogutud algandmed, milliste meetoditega on korraldatud algandmete esmane ja järgnev matemaatiline ja statistiline töötlus, milliste meetoditega on tuletatud prognoosid, hinnangud, järeldused, ettepanekud-soovitused?)
13. Kuidas on (kas on) käsitletud fakte?
14. Kuidas on (kas on) käsitletud kriteeriumide süsteemi uuringuga tuvastatud faktidele hinnangu andmiseks?
15. Kuidas on (kas on) käsitletud printsiipide süsteemi uuringuga tuvastatud faktidest järelduste tuletamiseks?
16. Kuidas on tuletatud ettepanekud (mida oleks vaja saavutada mingiks ajaks)?
17. Kuidas on (kas on) käsitletud soovitusi ettepanekute rakendamiseks?
18. Milline on uurijate kujutlus uuendusest ja selle rakendamise eeldustest?
19. Milline on uurijate kujutlus juhtimise subjektist ja objektist, keskkonnast, juhtimise eeldustest, võimalikest tulemustest ja tagajärgedest?
20. Milline on uurijate kujutlus inimesest ühiskonnas ja kultuuris, institutsioonis ja organisatsioonis, kogukonnas ja perekonnas?
21. Milline on uurijate kujutlus ühiskonnas kulgevate protsesside siseloogikast?
22. Kuidas uurijad käsitlevad valitsemise, haldamise, valdamise, sidustamise jt eesmärgistatud protsesside objekti, nendes protsessides osalemise eeldusi ja võimalikke tulemusi ning tagajärgi?
23. Mida uurijad käsitlevad põhiprotsessina? (Põhiprotsess on see protsess, millele peaksid olema allutatud kõik antud seostes aktuaalsed protsessid.) Näiteks koolis peaks ilmselt olema põhiprotsessiks lapse areng. Järelikult on esmatähtis keskenduda õpilaste arengu eeldustele. See on võimalik üksnes siis, kui tuntakse (ja tahetakse arvestada) õpilaste soolisi, vanuselisi, isiksuslikke, tervislikke jm iseärasusi.
24. Mida uurijad käsitlevad abiprotsessidena, kõrvalprotsessidena, täiendprotsessidena...?

Seda kõike ei tohiks olla raske kindlaks teha. Mõnevõrra komplitseeritum on süveneda teaduslike uuringute metodoloogiasse. Karta on, et mõnes uurimisasutuses on see sõna võõravõitu või arvatakse koguni, et metodoloogia on õpetus meetoditest. Igaks juhuks mainin veel kord, et metodoloogia on filosoofiline õpetus tähelepanuobjekti käsitlemise printsiipide kohta. Meie käsitleme siin praegu teaduslikku uurimist ja meile on tähtis saada selgust teadusmetodoloogia kohta. Selleks, et veenduda, kas ühiskonnauuringute tase on rahuldaval määral kõrge, oleks vaja vaadata nende uuringute tunnuseid. Mida siin ikka vaielda!

Vaadake ise, kas Eesti ühiskonnauurijad peavad enesestmõistetavaks nõudeks eristada dünaamikat ja staatikat (protsesse, asju–esemeid ja nähtusi (fenomene) ning käsitleda tingimata iga objekti nii protsessina (dünaamikas) kui ka asja või nähtusena (staatikas)).

Vaadake, milline on uuringute süsteemsusaste; vaadake, kas uurimise objektiks on enamasti süsteem või selle mingi osa, alasüsteem, element või ainult nende mõned karakteristikud. Vaadake, kas uurimise objekt on avatud kõigi oluliste järgmise astme süsteemide kontekstis. Rahuldavaks saab pidada üksnes sellist käsitlust, mis on küllalt süsteemne, sest tähendused, nagu on teada, kujunevad kontekstis. Veel vaadake, milline on uuringute kompleksuse aste. Lausa primitiivseks võib pidada neid uuringuid, kus uurijad on osanud oluliseks pidada ainult üht vaatepunkti. Mõnevõrra paremad on sellised uuringud, milles on kogutud algandmeid kahest–kolmest vaatepunktist nähtuna. Uuringu kompleksuse aste on seda suurem, mida rohkem on olnud vaatepunkte algandmete kogumisel, uurimistulemuste interpreteerimisel ning ka ettepanekute ja soovitude koostamisel.

Siis vaadake, mil määral on uurijatel läinud korda regulatsiooni- ja juhtimistasandite eristamine ja kooskäsitlemine. Igal tasandil on oma spetsiifika. Igal tasandil on võimalusi ja piiranguid. Igal tasandil on (peaksid olema) inimestel oma õigused, kohustused ja vastutus. Vaadake, kas uuringus on oleviku käsitlemine seotud mineviku ja tulevikuga, kas on tagatud kogu käsitluse ühiskonna- ja kultuuriseos, kas üldised, erilised ja üksikküsimused on eristatud ja koos käsitletud, kas otstarbekus, tõhusus ja intensiivsus on käsitletud koos, s.o vastastikusel sõltuvuses. Mingit mõtet ei ole suurendada, laiendada ja süvendada selliseid tegevusi, mille otstarbekus on rohkem kui kahtlane. Vaadake ka, kuidas käsitletakse sotsiaalset fenomeni, sotsiaalseid protsesse, sotsiaalseid karakteristikuid ja sotsiaalseid pingeid. Pange seejuures tähele, et sotsiaalne (nagu ka psüühiline ja vaimne) ei ole ainealine (materiaalne).

Sellest, kuidas on õnnestunud avastada võõrdumise ja võõrandumise, indolentsi ja marginaalsuse, deprivaatsuse ja konformsuse, anoomia, rollikonfliktide jpm põhjused ning seosed, peaks sõltuma otsuste kvaliteet riiklikus regulatsioonis. Kas Eesti ühiskonnateadlastel on õnnestunud avastada, miks on Eesti enesetappude, prostitutsiooni, alkoholismi, tahtliku tapmise jmt näitaja poolest maailmas kõrgel kohal?

Teaduslikus uuringus on vaja saavutada algandmete täpsus, valiidsus, reliaablus ja enamasti ka representatiivsus. Uurijate kohus on kindlustada algandmete usaldusväarsus ning tagada, et ka töötlemise ning analüüsi faasis ei lähe andmete usaldusväarsus kaduma. Uurija kohus on tõestada, et uuringuga tuvastatud faktid on usaldusväärsed. Vaadake, kas Eesti ühiskonnauuringutes on usaldusväarsuse probleem aktuaalne.

Uuringute asemel esitatakse Eestis (mõnikord) kirjeldusi ka akadeemiliste kraadide saamiseks. Olgu siingi märgitud, et kirjeldused on uurimiseks vajalik eeltöö. Teaduslikud uuringud algavad siis, kui keskpunkti asetatakse küsimus, miks vaatlusalune probleem (vastuolu!) on tekkinud, miks see püsib, süveneb või/ja laieneb. Uuring algab funktsionaalsete ja kausaalsete seoste–sõltuvuste avastamiseks.

Olukord on absurdihõnguline: uurijad nurisevad, et tellimused on tühised ja uurimistulemusi ei osata kasutada. Potentsiaalsed tellijad laiutavad käsi ja kurdavad, et ei ole kelleltki uuringut tellida, sest kuskil ei ole professionaalset taset. Kord nokka ja siis saba tõrvakatusel lahti sikutanud vares ka ei taibanud, et ta oli hädas mitte noka või saba pärast, vaid seetõttu, et oli jalgupidi tõrva ees.

Kui Teie, professor Mikko Lagerspetz, olete saanud mahti käia mitmes ülikoolis ja muus kõrgkoolis vaatamas, milline on uuringute tase, siis võiksime koos otsida võimalusi uuringute kvaliteedi parandamiseks. Kui see pingutus peaks õnnestuma, siis avaneb Riigikogul, valitsusel, ametkondadel, maakondadel, kohalikul omavalitsusel ja paljudel teistel võimalus asendada arvamusi ja uskumusi teadmistega. Siis lähevad võib-olla hinda ka faktid ja nende saamiseks nähtud vaev.

Tänu teaduslikele uuringutele saaks tekkida uusi õppejõude ja muutuks väärtuslikumaks mitte ainult akadeemiline õpe, vaid kogu õppesüsteem. Teadlased suhtlevad üksnes teadlastega. Teistega vesteldakse ainult viisakuse tõttu/pärast.

PS. Lootsin, et keegi ütleb midagi ka selles essees käsitletu kohta. Võim on tõepoolest erakordselt raske koorem. Kirjutasin selle essee valimiste künnisel. Nüüd võib juba öelda, et see, mida oli karta, on tegelikult aset leidnud. Tõsi, võim ei ole lõõnud pähe kõigile ega muutnud kõiki kõrgiks, upsakaks, ükskõikseks, valelikuks, ahneks, hoolimatuks ja pealiskaudseks. Seegi on hea!

Professor Lagerspetz ja kõik teised võivad uskuda, et võimu uurimisega tegelnud inimeste arv ja tegelemiseks kulunud aeg ei ole eriti olulised. Vajalik oleks vaadata, millest koosneb võimuteooria ja mis peaks olema selgeks mõeldud, sõnastatud ja avalikult oponentidele arusaadavalt avaldatud. Võimu käsitlemise teooria, metodoloogia, metoodika ja praktika kohta oleks juba ammu vaja raamatukest (vt ka artiklit poliitika ja poliitilise tegevuse kohta Riigikogu Toimetistes nr 2, lk 105–120). Kui Riigikogu liikmed, keskasutuste ametnikud, õppejõud, ajakirjanikud, magistrandid–doktorandid ja üliõpilasedki saavad põgusa ülevaate võimu tagamaadest, siis võib ilmneda, et ühe kodaniku nõudlikkuse toime on päripidine, sest "kuningatel" tuleb end kas riidesse panna või areenilt lahkuda.